

HOMERISCHE HELDEN IN BEELD

Beeldvorming in een museale collectie

De epische dichtwerken van de Griekse dichter Homerus spreken al vele eeuwen tot de verbeelding. Het zijn beroemde verhalen, tot op de dag van vandaag in vele vormen herschreven en op creatieve wijze van illustraties zijn voorzien. Maar welk beeld schotelt de museumcollectie van het Rijksmuseum van Oudheden ons eigenlijk voor?

Timo Epping is historicus en educatief medewerker van het Rijksmuseum van Oudheden.

Het woord 'mythe' laat zich moeilijk in één zin definiëren, maar komt van het Griekse *μυθος* en betekent letterlijk 'verhaal'. In het Rijksmuseum van Oudheden (RMO), maar ongetwijfeld ook in veel klaslokalen in Nederland, maken we dankbaar gebruik van de prachtige verhalen uit de klassieke oudheid die in veel vormen aan ons zijn overgeleverd. In het bijzonder genieten jong en oud van de helden uit de *Ilias* en de *Odyssee* van Homerus: het verhaal van het laatste jaar van de tienjarige strijd om Troje en de ontberingen van de Griekse held Odysseus in de nasleep van die beroemde oorlog. Er leiden echter vele wegen naar Rome en in dit geval ook naar Troje, dus met welk beeld moeten we aan de slag als we tijdens een museumbezoek homerische helden willen bespreken? De museale collectie in Leiden leent zich uitstekend voor diverse invalshoeken. Daarvan zullen in dit artikel drie voorbeelden besproken worden: 1. Beeldvorming in het Athene tijdens de klassieke periode; 2. De *interpretatio Etrusca*; 3. Het authentieke beeld – de 'ware' helden van Homerus.

¹ J. Brouwer, *Henchmen of Ares. Warriors and Warfare in Early Greece*, Karwansaray, 2013, p. 108-111.

Afbeelding 1.
Achilles treurt om zijn vriend Patroclus.

DE KLASSIEKE PERIODE

In Attica, het gebied rondom Athene, werden op grote schaal en op bestelling prachtige vazen geproduceerd en verhandeld. De helden uit de epen van Homerus vormden een populair thema. Zo is op afbeelding 1 Achilles te zien die rouwt om

zijn gedode vriend Patroclus. Nadat Achilles zich had teruggetrokken uit de strijd besloot zijn maker Patroclus zich in Achilles' wapenrusting op het strijdtoneel te wagen. Dat liep slecht af: hij werd gedood en de wapenrusting van Achilles werd buitgemaakt door de Trojanen.

Op de afgebeelde vaas zien we Antilochus (links) die Achilles het slechte nieuws brengt. Rechts zien we Achilles' moeder Thetis die hem een nieuwe wapenrusting brengt, in dit geval gesymboliseerd door een Korintische helm, als *pars pro toto*. Juist die helm maakt de beeldvorming interessant: dit type helm is leidend geworden als het gaat om ons beeld van homerische helden en de Trojaanse oorlog in het bijzonder. Maar dit type helm was pas in gebruik vanaf circa 725 voor Christus.¹ Naast de *Ilias* en de *Odyssee*, opgesteld rond de achtste eeuw voor Christus, hebben we in dit geval dus met een extra laag beeldvorming te maken: de Atheense vaasschilders schotelden de helden voor in een op dat moment modern, maar anachronistisch jasje.

Experts van het Rijksmuseum van Oudheden schrijven in het schooljaar 2015-2016 in *Kleio* over de collectie in relatie tot het onderwijs. Het museum is weer open na een maandenlange verbouwing. De drie zalen over de klassieke wereld zijn totaal vernieuwd. In november 2016 heropent de Egyptische afdeling. Op www.rmo.nl leest u meer over de collectie en welke activiteiten er plaatsvinden.

Afbeelding 2.
Etruskische askist
met een scène uit de
Odyssee.

INTERPRETATIO ETRUSCA

Nog meer beeldvorming, maar nu op een Etruskische askist. Op afbeelding 2 is een scène uit de Griekse mythologie te zien: de vlucht van Odysseus en zijn maten van het eiland der cyclopen. De cycloop Polyphemus is er net achtergekomen dat de Grieken uit zijn grot zijn ontsnapt. Woedend gooit hij stenen achter hun boot aan.

In vergelijking met Homerus' versie zijn er echter verschillen: Polyphemus heeft volgens de mythe één oog, dat door de Grieken uitgestoken is. Op de askist heeft de cycloop echter twee ogen. Tussen de reus en Odysseus staat de Etruskische 'doodsdemon' Vanth, die met haar mantel het zicht van Polyphemus belemmert – dit is de Etruskische oplossing om zijn blindheid in beeld te brengen. Dergelijke eigen interpretaties, *interpretatio Etrusca* genoemd, zijn typerend voor de Etruski-

sche cultuur. Ze laten zien dat de Etrusken graag gebruikmaakten van allerlei aspecten uit de Griekse cultuur en religie, net als wij. Maar wel met een eigen, wederom anachronistisch sausje.

AUTHENTIEKE HELDEN

We zullen Brad Pitt in zijn rol als Achilles – in de film *Troy* uit 2004 – uit onze gedachten moeten wissen om een historisch correct beeld te kunnen schetsen. Al eeuwen breken wetenschappers zich het hoofd over de vraag of er een historische Trojaanse oorlog heeft plaatsgevonden en, zo ja, wanneer. En als de epische werken van Homerus een historische context hebben, kunnen we die dan ook in materiële vorm presenteren? De strijd van de Myceners, onder leiding van Agamemnon, en hun Griekse bondgenoten tegen het Troje van koning Priamus nemen we daartoe onder de loep. ►

Afbeelding 3.
Myceense
'psi-figurine'.

² H. Koning, *Mythologie*, Amsterdam University Press, 2015, p. 8-9; H. Singor, *Homerische helden. Oorlogvoering in het vroege Griekenland*, Amsterdam University Press/Salomé, 2005, p. 59-61.

³ E.H. Cline, *De Trojaanse oorlog*, Amsterdam University Press, 2015, pp. 25, 67.

⁴ J. Brouwer, *Henchmen of Ares. Warriors and Warfare in Early Greece*, Karwansaray, 2013, p. 6-8.

Er zijn twee typen bronnen waar we ons op kunnen baseren: schriftelijke en archeologische. Een combinatie van beide biedt de mogelijkheid de Trojaanse oorlog op authenticiteit te controleren. Zo lezen we in de werken van Homerus en in de *Epische Cyclus*, een reeks fragmentarische commentaren en gedichten in het Grieks die vermoedelijk uit de achtste tot zesde eeuw voor Christus stammen, over het beroemde 'Parisoordeel' en de tienjarige oorlog die het gevolg zou zijn geweest van de ontvoering van Helena uit Sparta door de Trojaanse prins Paris.

Homerus' epen zijn in de achtste eeuw voor Christus op schrift gesteld, maar de verhalen komen waarschijnlijk voort uit een veel langere orale traditie: bij rondreizende troubadours stonden de verhalen al zeker vijf eeuwen op het repertoire. De epen werden tevens stilistisch geperfectioneerd, wat het 'ware' verhaal niet ten goede moet zijn gekomen en het lastig maakt tot een authentieke kern door te dringen.²

Maar niet alleen de Grieken hebben de Trojaanse oorlog op schrift gesteld. Belangrijke spelers op het wereldtoneel in de late bronstijd (1700-1200 v.Chr.) waren de Hettieten. Zij beheersten gedurende die periode een groot deel van Anatolië, inclusief de westkust van het huidige Turkije waar het historische Troje lag. In de Hettitische hoofdstad Hattuša zijn kleitabletten uit de dertiende eeuw voor Christus gevonden die verhalen over strijdgewoel rond een stad met de naam Wiluša, vermoedelijk de Hettitische benaming voor het Griekse Ilion (Troje).³

'BIJ RONDREIZENDE TROUBADOURS STONDEN DE VERHALEN AL ZEKER VIJF EEUWEN VOOR HOMERUS OP HET REPERTOIRE'

Aanvullend dienen de archeologische vondsten, waaronder de objecten in het RMO, mogelijk als fysiek bewijsmateriaal voor een historische Trojaanse oorlog. Op de Turkse heuvel Hissarlik startte de Duitser Heinrich Schliemann in 1870 met graven en meer dan honderd jaar later concludeerden zijn opvolgers dat er sprake was van meerdere bewoningsslagen: negen steden uit verschillende periodes. In meerdere opgravingslagen zijn sporen van ontwikkeling en vernietiging gevonden. Maar over welk Troje verhaalde Homerus dan? Hoewel we eigenlijk lezen over superhelden

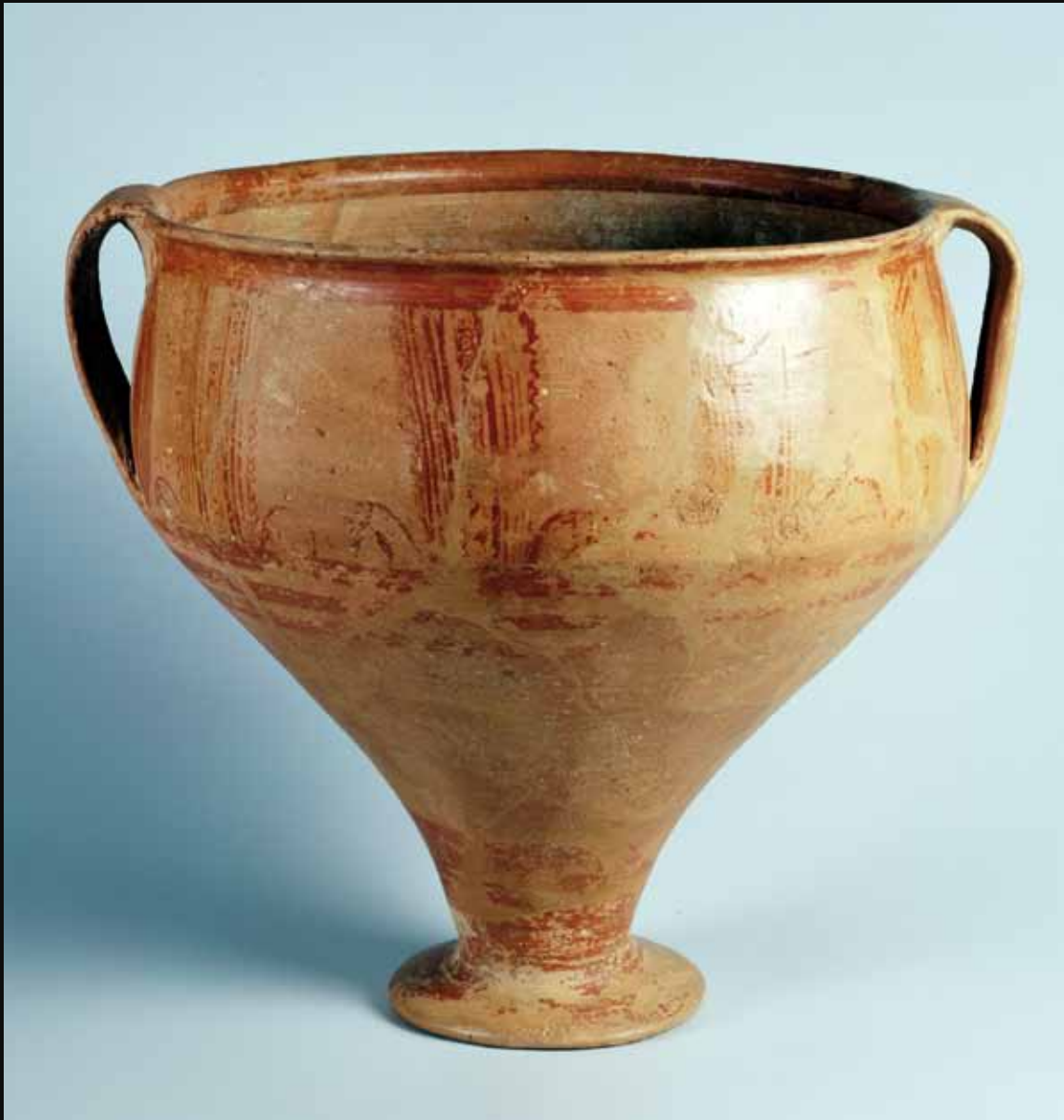
met goddelijke hulp, vatten de Grieken uit de klassieke periode de Trojaanse oorlog al op als een historische gebeurtenis. Ook zij probeerden te berekenen wanneer de gebeurtenissen plaats zouden hebben gevonden. Op basis van berekeningen door onder andere Herodotus (vijfde eeuw voor Christus), in combinatie met de Hettitische bronnen en archeologisch bewijsmateriaal in Troje en Mycene, is de onder historici gangbare datering van de historische Trojaanse oorlog de dertiende eeuw voor Christus, ofwel de late bronstijd.⁴ Het blijft een interessante puzzel om te leggen, en biedt gelegenheid tot discussie en debat in de klas of in het museum. Voor authentieke homerische helden zullen we, op basis van deze informatie, naar objecten uit de dertiende eeuw voor Christus moeten kijken. De mysterieuze psi-figurines uit Mycene (afbeelding 3), die hun naam danken aan de gelijkenis met de Griekse letter psi (Ψ), brengen ons wat dat betreft wellicht het dichtst bij het Mycene van koning Agamemnon. Deze figurines, aangevuld met Myceens aardewerk (afbeelding 4) uit de vijftiende tot de elfde eeuw voor Christus, geven een beeld dat zeker niet past bij moderne, Etruskische en klassiek Griekse beeldvorming. De theorieën over hoe het strijdtoneel er in de dertiende eeuw voor Christus uit kon hebben gezien maken die vervreemding alleen maar groter.

HELDEN EN DE REST

In de *Ilias* en de *Odyssee* lezen we over de daden van helden, maar ook dat er nog duizenden andere strijders aanwezig waren. Maar wat deden die anderen dan? Historicus Hans van Wees beroept zich op antropologisch onderzoek uit de jaren zestig van de twintigste eeuw. In Papoea-Nieuw-Guinea streden verschillende stammen op dat moment met elkaar volgens een vast patroon: honderden strijders verzamelden zich rond hun leider en spraken elkaar moed in. Vervolgens begaven de mannen zich ieder in eigen tempo richting de vijand, hierbij liepen de dappersten vaak ver voor de massa uit. De echte strijd begon op het moment dat beide stammen elkaar troffen op open veld en bleek zeer interessante gelijkenissen te hebben met de door Homerus beschreven strijd rond Troje. Speren werden van afstand geworpen, man-tegen-mangevechten uitgevochten en na gemiddeld

een kwartier vechten lieten de strijders zich weer terugzakken in de achterhoede om uit te rusten. Andere strijders begaven zich vervolgens weer op het strijdtoneel. Dit dynamische geheel kon vele uren duren.⁵

Dit beeld van de Trojaanse oorlog lijkt in niets op de prachtige vaasschilderingen uit de klassieke periode, op de *interpretatio Etrusca* of op de moderne bewerkingen van het verhaal in (prenten) boek of film. Op deze manier komen de geschreven bronnen, de archeologische vondsten uit Mycene en antropologisch onderzoek op een bijzondere manier samen in het RMO. Het vertelt een ander verhaal. Maar raakt dit beeld aan de authentieke Trojaanse oorlog? Helemaal zeker zullen we dat wellicht nooit weten, maar het is een nuttige aanleiding voor discussie over (historische) beeldvorming. De museumcollectie biedt voldoende flexibiliteit om verschillende invalshoeken te illustreren en onderbouwen. ■

5 H. van Wees, *Greek Warfare. Myths and Realities*, Duckworth, 2004, p. 153-158.

Afbeelding 4.
Myceens mengvat
voor wijn.